

Luonnollinen yliluonnollisuus

Yliluonnolliset ilmiöt ja niiden rooli *Jómsvíkinga saagassa*

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian kandidaatintutkielma

31.5.2018

Sanni Yli-Ojanperä

SISÄLLYS

JOHDANTO	3
1 MUINAISKANDINAAVINEN MAAILMA JA SAAGAT	6
2 JUMALIA RUKOILLAAN JA LEPYTELLÄÄN	9
2.1 Uskontojen vuorovaikutus	9
2.2 Pakanauskonto saagassa	10
3 ENTEET OHJAAVAT IHMISTEN TOIMINTAA	13
3.1 Unien tulkinta viihteenä	13
3.2 Suuria enteitä matkan varrella	15
LOPPULAUSE	18
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	19

JOHDANTO

Saagat ovat 1100–1300-luvuilla pääasiassa Islannissa kirjoitettua muinaisnorjankielistä kirjallisuutta. Ne ovat erittäin mielenkiintoinen historiantutkimuksen lähde, sillä tuon ajan Euroopassa latina oli sekä kulttuurin että uskonnollisen elämän kielenä hallitsevassa asemassa, mutta jostain syystä Islannissa syntyi valtava määrä kansankielistä kirjallisuutta.¹ Saagojen tutkimukseen liittyvät omat lähdekriittiset ongelmansa, sillä ei voi tietää varmasti, kuinka paljon kirjoittaja on värittänyt historian tapahtumia saadakseen aikaan houkuttelevamman tarinan. Kysymyksenasettelulla näitä ongelmia voi kuitenkin minimoida, esimerkiksi kohdistamalla tutkimuksen saagan kirjoitusajankohtaan. Saagakirjallisuutta ja keskiajan skandinaavista yhteiskuntaa käsitellään tarkemmin ensimmäisessä pääluvussa.

Tutkielmani pääkysymys on se, mitä yliluonnollisia ilmiöitä *Jómsvíkinga saagassa* on havaittavissa ja mikä on niiden rooli saagan narratiivissa. Toisin sanoen pohdin sitä, miten yliluonnollisuus ilmenee saagan tarinassa ja tapahtumissa ja miten se vaikuttaa niihin. Tutkin toissijaisesti myös sitä, mitä saagan yliluonnollisuus kertoo kirjoitusajankohdan, eli 1200-luvun alun Islannista ja sen yhteiskunnasta. Yliluonnollisuus on jotain, joka ei noudata luonnolakeja ja jolla ei ole luonnontieteellistä selitystä. Se ylittää normaalin tai luonnollisen rajat.² Yliluonnollisuus on käsite, joka täytyy määritellä nykyihmisen näkökulmasta, sillä keskiajalla luonnollisen ja yliluonnollisen raja on ollut häilyvämpi kuin nykyään, ja joidenkin ilmiöiden, joiden nykyihminen tulkitsisi olevan yliluonnollisia, laskettiin kuuluvan luonnolliseen maailmaan.³

Lähteenäni oleva *Jómsvíkinga saaga* on kirjoitettu todennäköisesti noin vuonna 1200.⁴ Sen tapahtuman sijoittuvat 900-luvulle Tanskaan ja sen lähialueille. Saagassa on kaksi erilaista yliluonnollisuuden tyyppiä: jumailta rukoilemalla ja uhraamalla saatu apu sekä erilaiset ennenäyt. Yliluonnollisuus jakautuu saagan alkuun ja loppuun, keskiosassa ei ole juuri mitään yliluonnollisuuteen viittaavaa. Yliluonnolliset ilmiöt jakautuvat saagassa vielä siten, että alkuosassa on

¹ Aalto 2009, 66.

² Kielitoimiston sanakirja, yliluonnollinen.

³ Bartlett 2008, 17–20.

⁴ Aalto 2012, 41.

enneunia ja -näkyjä ja lopussa on jumaliin liittyviä ilmiöitä. Tutkimuksessani käytän Lee M. Hollanderin tekemää saagan englanninkielistä käännöstä muinaisnorjasta⁵ vuodelta 1989. Koska kyseessä on kandidaatintutkielma, eikä kysymyksenasettelu keskity varsinaisesti kieleen, ei ole tarpeellista käyttää alkuperäiskielistä lähdettä. Lainausten suomennokset ovat kirjoittajan tekemät.

Aikaisempaa tutkimusta *Jómsvíkinga saagasta* on jonkin verran, tosin se keskittyy enemmän saagan historiografiaan ja genreen. Uppsalan yliopiston islantilaisen seuran vuosikirjan *Scripta Islandica* numero 65 (2014) käsittelee lähes yksinomaan *Jómsvíkinga saagaa*. Sen artikkeleista hyödynnän erityisesti Daniel Sävborgin tekstiä ”Búi the Dragon: Some Intertexts of *Jómsvíkinga Saga*.” Sirpa Aalto on kirjoittanut artikkelin ”Täyttä satua? *Jómsvíkinga saagan* genre historiografisena ongelmana” Pohjois-Suomen historiallisen seuran vuosikirja *Faravidin* numeroon 36 (2012). Saagojen yliluonnollisuutta on tutkinut esimerkiksi Kirsi Kanerva kulttuurihistorian väitöskirjassaan *Porous Bodies, Porous Minds. Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur (ca. 1200–1400)* (2015).

Yleisemmin saagojen ja skandinaavisen kulttuurin tutkimuksesta löytyy valtava määrä tutkimuskirjallisuutta. Käytän saagatutkimuksen metodioppaana Sirpa Aallon kirjoittamaa lukua ”Islantilaiset saagat historiantutkimuksen lähteenä” Marko Lambergin, Anu Lahtisen ja Susanna Niirasen toimittamasta kirjasta *Keskiajan avain* (2009). Saagatutkimusta käsittelee myös Rory McTurkin toimittama *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture* (2006). Skandinavian historian ja kulttuurin yleisteoksena Knut Hellen toimittama *The Cambridge History of Scandinavia* (2003) tarjoaa valtavasti tietoa. Kimmo Helomaa on tutkinut enneunia Sverren saagassa Suomen ja Skandinavian historian lisensiaattitutkielmassaan *Sverren saagan unimaailma – unet kuninkuuden rakentajina* (1997). Hyödynnän myös Stephen A. Mitchellin teosta *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages* (2011) ja Robert Bartlettin teosta *The Natural and the Supernatural in the Middle Ages* (2008).

Tutkielmani sijoittuu kulttuurihistorian alalle. Tutkimusmenetelminäni käytän saagan lähilukua ja historiallis-kvalitatiivista tutkimusta. Saagatutkimuksen

⁵ Hollander käyttää termiä *Old Icelandic*, mutta esim. Sirpa Aalto suosii termiä muinaisnorja. Aalto 2009, 66.

keskeisin metodi on yleensä vahva lähdekritiikki, mutta kysymyksenasettelun vuoksi se ei ole tarpeellinen tämän tutkielman menetelmänä. Olen jakanut tutkielmani kolmeen päälukuun, joista ensimmäisessä avaan Skandinavian yhteiskuntaa ja kulttuuria sekä saagan tapahtumien aikaan 900-luvulla että sen kirjoitusajankohtana 1200-luvulla. Lisäksi selostan ensimmäisessä pääluvussa saagatutkimuksen historiaa. Toisessa luvussa käsittelen jumalien palvontaa ja uskontojen vuorovaikutusta sekä *Jómsvíkinga saagassa* että kristillistyvässä Pohjolassa. Kolmannessa pääluvussa pohdin sitä, miten erilaiset enteet ja unet ohjaavat saagan henkilöiden elämää ja mitä se kertoo 1200-luvun Islannin yhteiskunnasta.

1 MUINAISKANDINAAVINEN MAAILMA JA SAAGAT

Tanskan historian katsotaan alkavan Jellingin kahdesta riimukivestä, joissa kerrotaan *Jómsvíkinga saagan* alkupuoliskon keskeisistä henkilöistä kuningas Gorm Vanhasta, hänen vaimostaan Thýrasta ja heidän pojastaan kuningas Haraldista. Eurooppalaisissa lähteissä mainitaan ennen varsinaista viikinkiaikaa silloin tällöin tanskalaiset ja heidän kuninkaansa, lähinnä silloin kun he olivat ryöstelleet jonkin maan rannikoilla. Aluksi Tanskan kuninkaat hallitsivat lähinnä Jyllannin niemimaan eteläosaa, 800-luvulla koko niemimaata ja Fynin saarta. 900- ja 1000-lukujen aikana Tanskan hallitsijat alistivat myös Sjællandin saaren ja nykyisen Ruotsin eteläosan, Skånen.⁶

Norjan ensimmäisenä yhdistänyt kuningas on perinteisesti ajateltu olleen Harald Kaunotukka, joka eli 800-luvun lopusta 900-luvun alkuun. Hänen seuraajiaan olivat hänen poikansa, ensin Erik Verikirves⁷ ja myöhemmin Hákon Hyvä. Eerikin poika Harald Harmaaturkki syöksi Tanskan kuninkaan tukemana Hákonin vallasta vuonna 961. Tanskan kuningas Harald kuitenkin kääntyi muutaman vuoden jälkeen kuningas Haraldia vastaan ja auttoi jaarli Hákonia surmaamaan kuninkaan⁸ ja ottamaan vallan Norjassa.⁹

700-luvun lopulla alkanut viikinkiaika kesti noin 300 vuotta ja jätti jälkeensä mielikuvan sotaisasta raakalaiskansasta joka halusi ainoastaan ryöstää ja tuhota Länsi-Euroopan sivistyksen. Lähes kaikki Skandinavian asukkaat olivat kuitenkin maanviljelijöitä, joista osa kylläkin lähti ryöstöretkille silloin kun maatilan töiltä pääsi. Viikinkiretkien voidaan katsoa johtuneen monesta syystä. Esimerkiksi läntisessä Norjassa saattoi väkiluvun nousu pakottaa osan väestöstä etsimään uusia asuinalueita, joita löydettiin muun muassa Orkney-saarilta, Shetlannista, Hebrideiltä ja myöhemmin Islannista ja Grönlannista. Suurin osa viikinkiretkistä sai kuitenkin alkunsa lisääntyneestä tiedosta Euroopan varallisuudesta. Tämä tieto kulkeutui Skandinavian kauppapaikoille kauppiaiden mukana, jotka tulivat hankkimaan Länsi-Euroopassa himoittuja

⁶ Skovgaard-Petersen 2003, 168, 172–175.

⁷ Sai lisänimensä tapettuaan useita veljiään. Krag 2003, 189.

⁸ *Jómsvíkinga saagassa* Norjan kuningas Haraldin tappoi Tanskan kuningas Haraldin veljenpoika Kulda-Harald. Hollander 1989, 42–43.

⁹ Krag 2003, 185, 189–190.

turkiksi myydäkseen ne eteenpäin. Tanskalaiset, norjalaiset ja ruotsalaiset lähtivät siis aluksi ryöstöretkilleen rikkauksien perässä, ja alueiden valloitus tapahtui vasta 800-luvun puolivälistä eteenpäin.¹⁰

Kuten aiemmin on todettu, saogat ovat muinaisnorjankielistä Islannissa 1100–1300-luvuilla syntynyttä kirjallisuutta. Niiden tapahtumat sijoittuvat erittäin laajalle aikavälille mytologisesta muinaisuudesta 1200-luvulle. Saagoja alettiin kerätä talteen ensimmäisen kerran 1600-luvulla. 1700-luvulla Saksassa syntyi kritiikkiä liittyen saagojen lähdearvoon ja etenkin niiden alkuperään suullisena perimätietona. Pohjoismaissa syntyi 1800-luvulla voimakas nationalistinen aate, johon haettiin vaikutteita muun muassa saagoista, ilman lähdekritiikkiä. 1900-luvun aikana pääkysymykseksi nousi se, ovatko saogat lähinnä suullisen perimätiedon jatkumoa vai enemmänkin kaunokirjallisia teoksia. Nykyään tutkijat ovat sitä mieltä, että jokaisen saagan lähdearvo tulee arvioida tutkimuskysymysten perusteella ja tapauskohtaisesti.¹¹ Saogat ovat erityisen arvokas lähde niiden kirjoitusajankohdan yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksessa.

Saagoja on jaoteltu eri genreihin 1800-luvulta lähtien.¹² Eri genrejä ovat muun muassa kuningassaogat, perhe- eli islantilaissaogat, ja aikalaissaogat. Kuningassaogat kertovat nimensä mukaan Norjan kuninkaista ja heidän elämästään. Ne muistuttavat saagoista eniten keskiajan tavanomaista historiankirjoitusta. Islantilaissaagojen aiheena on Islannin asutuksen alkuvaiheet ja niihin liittyvät suvut. 1200-luvulla kirjoitetut aikalaissaogat kertovat kirjoitusajankohtansa Islannin tapahtumista.¹³ *Jómsvíkinga saaga* on vaikea sijoittaa mihinkään genreen, sillä siinä on sekä viihteellisiä että historiallisia elementtejä.¹⁴

Jómsvíkinga saagan alkuosa keskittyy kertomaan Tanskan kuninkaista ja heidän elämästään. Loppusaaga kertoo tanskalaisesta ylimyksestä Pálnatókista ja hänen perustamastaan viikinkijoukosta. Joukkio asuu Jómin saarella¹⁵, mistä

¹⁰ Sawyer 2003, 106–109.

¹¹ Aalto 2009, 70–72.

¹² Aalto 2012, 41.

¹³ Aalto 2009, 67–68; Jakobsson 2006, 388; Ólason 2006, 101; Bragason 2006, 427.

¹⁴ Aalto 2012, 55.

¹⁵ Todennäköisesti on kyse Wolinin saaresta nykyisen Puolan edustalla Oder-joen suistossa. Hollander 1989, 62; Aalto 2012, 42.

johtuu nimitys jómsviikingit. Heillä on tiukat säännöt, joiden noudattaminen alkaa kuitenkin vähentyä sen jälkeen, kun Pálnatóki kuolee. Jómsviikingit alkavat uuden johtajansa jaarli Sigvaldin johdolla osallistumaan enemmän alueen valtataisteluihin, ja he osallistuvat saagan lopussa tanskalaisten joukoissa Norjan rannikolla käytävään Hjórungravágr'n taisteluun, jonka norjalaiset voittavat. Osa jómsviikingeistä pääsee pakoon, mutta osa vangitaan ja heitä aletaan teloittaa. Norjan hallitsijan jaarli Hákonin poika Erik vaikuttaa jómsviikinkien pelottomuudesta kuoleman edessä ja armahtaa loput.

2 JUMALIA RUKOILLAAN JA LEPYTELLÄÄN

2.1 Uskontojen vuorovaikutus

Kuten edellä on todettu, *Jómsvíkinga saagan* tapahtumat sijoittuvat 900-luvulle. Tuolloin kristityt lähetyssaarnaajat olivat jo kiertäneet Skandinaviassa muutamia kymmeniä vuosia, ja kristinusko vakiintui 900-luvun aikana Tanskaan, vaikka joitain pakanallisia tapoja esiintyikin. Ensimmäinen Skandinaviassa kastettu kuningas oli *Jómsvíkinga saagassakin* esiintyvä Harald Gormsson, vaikka saagassa tapahtuma esitetään enemmänkin pakotettuna kuin vapaaehtoisena:¹⁶

Vähän myöhemmin Saksin keisari Otto¹⁷ marssi Tanskaa vastaan suuren armeijan kanssa, ja Ólaf Tryggvason tuli hänen avukseen. He pakottivat kuningas Haraldin kääntymään kristinuskoon, ja myös jaarli Hákonin. Siihen aikaan koko Tanska kristillistettiin.¹⁸

Saagan kirjoittaja on värittänyt tapahtumia varsin isolla kädellä, sillä Ólaf Tryggvason¹⁹ oli vasta nuorukainen keisari Oton marssiessa Tanskaan noin vuonna 975.²⁰ Saagan kuvaus osoittaa, että 1200-luvun alussa Pohjolan kääntyminen kristinuskoon on nähty nopeana ja osittain pakotettuna ilmiönä, eikä niinkään vuosikymmenien ja -satojen aikana tapahtuneena prosessina, millainen se todellisuudessa on ollut. Saagan toiseksi viimeinen virke ”Sitten kuningas Ólaf [Tryggvason] käännutti koko Norjan”²¹ kertoo siitä, että myös Norjan kristillistymisen nähtiin olevan yhden henkilön aikaansaannosta ja tapahtuneen kuin sormia napsauttaen, kun itse asiassa kristinusko oli hiljalleen levinnyt Norjaan jo 800-luvulta saakka.

¹⁶ Sawyer & Sawyer 2003, 147–151.

¹⁷ Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisari Otto I Suuri.

¹⁸ Hollander 1989, 43: ”A little later, Emperor Otto of Saxland marched against Denmark with a great army, and Ólaf Tryggvason came to his aid. They forced King Harold to accept Christianity, and also Earl Hákon. At that time all of Denmark was Christianized.”

¹⁹ Ólaf Tryggvasonista tuli myöhemmin Norjan kuningas, ja häneen liitetään myös Norjan kristillistäminen. Hollander 1989, 116.

²⁰ Hollander 1989, 19.

²¹ Hollander 1989, 116: ”King Ólaf then converted all of Norway.”

Myös jaarli Klak-Haraldin näky tulevasta uskon vaihtumisesta tukee ajatusta siitä, että Skandinavian kansojen kääntyminen pakanallisuudesta kristinuskoon nähtiin tai ainakin haluttiin nähdä myöhemmin paljon äkillisempänä ja radikaalimpana tapahtumana kuin todellisuus antaa ymmärtää. Käsittelen *Jómsvíkinga saagan* ennenäkyjä tarkemmin kolmannessa pääluvussa. Klak-Haraldin kerrotaan myöhemmin jättävän kaiken omaisuutensa ja maansa kasvattipojalleen Knútille ja matkaavan ”etelään”. Hänet kastetaan siellä eikä hän enää koskaan palaa.²² Tämän voi katsoa symboloivan kristinuskoon kääntymisen lopullisuutta, sitä, että kun Skandinavian asukkaat omaksuivat uuden uskonnon, hävisi osa heidän kulttuuriaan uskonnon mukana. Saagasta voi jopa aistia jonkinasteista kaihoa menneisyyttä kohtaan, vaikka se on kirjoitettu selvästi kristillisessä kulttuurikontekstissa.

Tämä on varsin yleinen teema saagakirjallisuudessa. Islantilais- eli perhesaagoissa kuvataan usein vanhan pakanauskonnon ja uuden kristinuskon konfliktia, vaikka tapahtumat sijoittuisivat aikaan ennen Islannin kristillistämistä vuonna 999 tai 1000 tai ensimmäisiin vuosikymmeniin sen jälkeen, jolloin pakanavaikutteet ja -tavat olivat todennäköisesti vielä voimissaan.²³

2.2 Pakanauskonto saagassa

Jómsvíkinga saaga loppuu Hjørungavágr'n meritaisteluun²⁴, jossa toisella puolella taistelevat norjalaiset jaarli Hákonin ja hänen poikiensa johdolla, ja toisella puolella tanskalaiset ja jómsviikingit. Kun tanskalaiset ovat voittamassa taistelun, Hákon lähtee taistelusta Primsigned-nimiselle²⁵ saarelle rukoilemaan suojelusjumalatariaan Thorgerd Holgabrúdia. Hän ei kuitenkaan suostu kuulemaan Hákonin rukouksia, vaikka Hákon tarjoaa hänelle monia uhrilahjoja. Epätoivon yltyessä Hákon tarjoaa Thorgerdille ihmisuhria, mutta vielääkään jumalatar ei lepy. Lopulta jaarli tarjoaa uhriksi oman seitsemänvuotiaan

²² Hollander 1989, 38.

²³ Kanerva 2015, 39–40.

²⁴ Luultavasti käyty 980-luvun lopulla. Aalto 2012, 42.

²⁵ Nimi tarkoittaa ”ristillä merkittyä”. Hollander 1989, 94.

poikansa, jonka Thorgerd hyväksyy. Hákon käskee orjansa tappamaan pojan ja niin tapahtuu.²⁶

Kun Hákon palaa laivalleen ja liittyy takaisin taisteluun, alkaa sää muuttua. Taistelun ylle ilmestyy pilviä ja päivänvalo vähenee. Seuraavaksi alkaa salamoida, ukkostaa ja sataa rakeita. Tuuli voimistuu ja kääntyy norjalaisten hyödyksi niin, että tanskalaisten heittämät aseet kääntyvät takaisin heitä itseään vastaan. Tanskalaiset näkevät Thorgerd Holgabrúdin seisovan Hákonin laivassa ja lennättävän tappavan nuolen jokaisesta sormestaan. Tanskalaiset kuitenkin jatkavat urheasti taistelua, vaikka tajuavatkin että heillä on vastassaan muitakin kuin ihmisiä. Kun myrsky laantuu hieman, Hákon vetoaa jälleen Thorgerdiin. Sitten myrsky yltyy yhä pahemmaksi, ja tanskalaiset näkevät, että nyt myös Thorgerdin sisko Irpa on tullut auttamaan norjalaisia. Siinä vaiheessa jómsviikinkien johtaja Sigvaldi pakenee taistelusta, minkä seurauksena koko tanskalaisten joukko joutuu sekasorron valtaan, ja norjalaiset voittavat.²⁷

Skandinavian pakanauskontoon kuului se, että kuka tahansa saattoi toimittaa uskonnollisia rituaaleja, vaikka maalliset johtajat olivatkin yleensä myös hengellisiä johtajia, ainakin jossain määrin.²⁸ Ihmisuhrit olivat käytäntö suurimmissa juhlissa ja mahdollisesti kiperimmissä hätätilanteissa, jolloin jumalolento vaikutti erityisen vihamieliseltä.²⁹ On kuitenkin ihmeellistä, että kristitty kirjoittaja on esittänyt ainakin nykylukijalle pakanauskontojen karmivimman yksityiskohdan niin hyväksyvässä valossa kuin *Jómsvíkinga saagassa*. Saagassa päinvastoin lähes ihannoidaan jaarli Hákonin päättäväisyyttä ja rohkeutta toimia parhaaksi katsomallaan tavalla vaikeassa tilanteessa. Tästäkin voi päätellä, että saagan kirjoittaja kunnioittaa menneitä aikoja ja silloin eläneiden ihmisten tapoja.

Jaarli Hákonin suojelusjumalatar Thorgerd Holgabrúd on ilmeisen tyytymätön Hákoniin, kun ei suostu aluksi auttamaan häntä. Hollander esittää, että se johtuisi siitä, että Hákon oli väliaikaisesti kääntynyt kristinuskoon kun keisari Otto oli hyökännyt Tanskaan ja pakottanut kuningas Haroldinkin kääntymään.³⁰

²⁶ Hollander 1989, 100.

²⁷ Hollander 1989, 101–102.

²⁸ Meulengracht Sørensen & Roesdahl 2003, 129.

²⁹ Orton 2006, 305.

³⁰ Hollander 1989, 100.

Hákon oli pian kääntynyt takaisin pakanuuteen, mutta saagasta saa sen kuvan, että hetkellinenkin hairahdus oli liikaa ja Hákon joutui maksamaan jumalattaren anteeksiannon poikansa hengellä.

Erään jómsviikingin, Búin, kohtalo jää hämärän peittoon, vaikka saagassa sitä vihjaillaankin. Búi oli tunnettu siitä, että hän omisti kaksi kultakirstua, jotka oli ryöstänyt Sjællandin jaarli Haraldilta.

Sillä hetkellä Sigmund Brestisson, suuri taistelija, hyökkäsi Búin kimppuun tämän laivalla, ja kahakka päättyi siihen, että Sigmund leikkasi Búin molemmat kädet ranteista poikki. Sitten Búi työnsi kädentykensä kirstujensa kahvoista ja huusi: ”Kaikki Búin miehet yli laidan”, ja hyppäsi kirstujensa kanssa laidan yli. -- Jotkut miehet sanovat, että Búi muuttui lohikäärmeeksi ja hautoi ja vartioi kultaansa.³¹

Búi oli siis tarinan mukaan muuttunut lohikäärmeeksi joka vartioi kulta-aarrettaan. Tämä on skandinaavisessa mytologiassa harvinainen teema, jonka kenties tunnetuin edustaja on Runo-Eddan Fáfñir, joka tappaa isänsä ahnehtiessaan hänen kultaansa ja muuttuu sitten lohikäärmeeksi. Búin tapaus on kuitenkin erilainen, sillä Fáfñir on tarinassaan epämiellyttävä hahmo, kun taas Búi on rohkea ja näyttäytyy enemmän positiivisessa valossa.³² On mielenkiintoista, että Búin kohtaloa ei käsitellä sen tarkemmin, vaan se mainitaan ikään kuin huhupuheena. Lohikäärmeiden olemassaoloa ei kuitenkaan kiistetä: ”-- voi olla, että jokin paha henki asettui aarteen päälle ja nähtiin siellä.”³³

³¹ Hollander 1989, 102–103, 115: “At that moment Sigmund Brestisson, a great fighter, attacked Búi on his ship, and it ended with Sigmund cutting off both of Búi’s hands at the wrists. Then Búi stuck the stumps into the handles of his chests and called out aloud: ‘Overboard all of Búi’s men,’ and leaped overboard with the chests. -- Some men say that Búi became a dragon and brooded on his gold.”

³² Sävborg 2014, 106.

³³ Hollander 1989, 115: “-- it may be that some evil spirit did settle on that treasure and was seen there.”

3 ENTEET OHJAAVAT IHMISTEN TOIMINTAA

3.1 Unien tulkinta viihteenä

Jómsvíkinga saagan alkuosan yliluonnollisuuteen viittaavat ilmiöt ovat enteitä ja niiden tulkitsemista. Holtsetalandin³⁴ jaarli Haraldilla on tytär nimeltä Thýra. Häntä kuvaillaan todella kauniiksi, mutta hänen tärkein ominaisuutensa on kuitenkin hänen kykynsä tulkita unia paremmin kuin kukaan muu. Tanskan kuningas Gorm saapuu pyytämään jaarli Haraldilta Thýran kättä, ja Harald antaa tyttärensä itse päättää asiasta, sillä tytär on isäänsä viisaampi. Thýra käskee Gormia palaamaan kotiin, rakennuttamaan uuden talon, nukkumaan siellä kolme yötä ja viestittämään unensa Thýralle. Gorm tekee työtä käskettyä ja viestinviejä kertoo Gormin unet Thýralle. Ensimmäisessä unessaan Gorm näkee, kuinka meri vetäytyy silmäkantamattomiin ja siitä nousee kolme valkoista härkää. Härät syövät kaiken ruohon maasta ja palaavat mereen. Toisena yönä Gorm näkee samantapaisen unen, paitsi että härät ovat punaisia ja niillä on suuret sarvet. Viimeisen yön unessaan kuningas näkee taas merestä nousevan kolme härkää, jotka ovat tällä kertaa mustia, kaikkein kookkaimpia ja niillä on suurimmat sarvet. Kuitenkin, kun mustat härät ovat palanneet mereen, Gorm kuulee rysähdyksen, joka on niin kova, että sen täytyy kuulua ympäri Tanskaa ja meri palaa takaisin rantaan. Unet kuultuaan Thýra kutsuu Gormin takaisin ja suostuu naimaan hänet.³⁵

Hääjuhlan viitheeksi Thýra kertoo, kuinka tulkitsi kuninkaan unet. Ensimmäinen uni merkitsee kolmea runsaslumista talvea, joiden vuoksi Tanskan maaperän hedelmällisyys kuihtuu. Toinen uni tarkoittaa kolmea vähälumista talvea, joka ei myöskään ole hyvä. Thýran mukaan kolmannen unen mustat suuret härät symboloivat kolmea talvea, jotka ovat niin kauheita, että kukaan ei muista niiden kaltaisia. Silloin tulisi myös pahin nälänhätä joka oli koskaan nähty. Meren ryminä, jonka kuningas kuuli viimeisen unensa lopussa, enteilee sodasta kuninkaan lähisukulaisten välillä. Koska Gorm oli nähnyt ja kuullut tämän vasta kolmantena yönä, ei sota tapahtuisi hänen elinaikanaan, ja siksi Thýra suostui

³⁴ Nykyisen Holsteinin. Hollander 1989, 30.

³⁵ Hollander 1989, 30–33.

hänen vaimokseen. Kuningas ja kuningatar palasivat Tanskaan ja kuljetuttivat sinne laivalasteittain viljaa, kunnes nälänhätä iski, eivätkä he tai heidän alaisensa kärsineet.³⁶ Myöhemmin saagassa myös sodan ennustus toteutuu, kun Gormin poika kuningas Harold ajautuu taisteluun aviottoman poikansa Sveinin kanssa.³⁷

Saagassa on myös toinen tapaus, jolloin henkilö näkee enneunen. Palnirin vaimo Ingeborg näkee häyönään unen, jossa hän kutoo kangasta. Yksi kangaspuiden painoista putoaa, ja Ingeborg huomaa, että painot ovatkin miesten päitä. Pää, joka putosi maahan, on kuningas Harald Gormssonin, jonka kanssa Palnirilla ei ole hyvät välit.³⁸ Myöhemmin saagassa Palnirin ja Ingeborgin poika Palnatóki tappaa Haraldin.³⁹

Thýran tulkinnat Gormin unista vaikuttavat *Jómsvíkinga saagan* tapahtumiin valtavasti, sillä Gormin ja Thýran avioliitto ja siitä seuranneet lapset ovat keskeisessä osassa saagan monissa tapahtumissa. Heidän poikansa Harald kadehtii Áki Tókasonia ja murhauttaa hänet, mikä tekee Ákin veljen Palnirin vihamieliseksi kuningasta kohtaan. Palnirin poika Palnatóki pitää Haraldin aviotonta poikaa Sveiniä kasvattilapsenaan ja myöhemmin usuttaa Sveinin hyökkäämään Haraldin kimppuun. Palnatóki lopulta tappaa Haraldin salassa ja näin nostaa Sveinin kuninkaaksi. Kun Svein saa tietää Palnatókin tappaneen isänsä, hän yrittää tappaa kasvatti-isänsä ja Palnatóki joutuu pakenemaan. Sen jälkeen Palnatóki perustaa jómsviikinkien joukkion. Jos Thýra olisi siis tulkinnut kuningas Gormin unet toisin ja kieltäytynyt naimasta häntä, ei moni saagan pää tapahtumista olisi tapahtunut samalla tavalla. Tässä suhteessa *Jómsvíkinga saaga* ei eroa muista saagoista, sillä on hyvin tavallista, että saagan alussa joku henkilö näkee enneunia, jotka käyvät sitten tarinan edetessä toteen.⁴⁰ Myös Ingeborgin uni sopii tähän kaavaan.

Tapa, jolla saagassa esitetään unien tulkinta, on hyvin mielenkiintoinen. Thýran kyvyt ovat huomattavia, mutta eivät ainutlaatuisia. Se, että jollakin on unien tulkitsemisen lahja, on täysin järkeenkäypää. Unien tulkinta on saagan

³⁶ Hollander 1989, 32–34.

³⁷ Hollander 1989, 52–55.

³⁸ Hollander 1989, 47–48.

³⁹ Hollander 1989, 55–56.

⁴⁰ Helomaa 1997, 110.

maailmassa luonnollista, mutta niin mielenkiintoista, että se voi olla hääjuhlan viihdenumero: ”-- ja juhla-aterian viihteeksi kuningas Gorm kertoi unensa ja kuningatar Thýra tulkitsi ne.”⁴¹ Tämä kertoo siitä, että keskiajalla unien tulkinta oli oleellinen osa elämää. Unet toivat ihmisille tietoa ja varoituksia tulevasta, ja ihmiset tekivät suunnitelmia uniensa perusteella. Se, että unia tulkitaan viihteeksi, on erikoisempaa. Koska keskiajalla unien oikein tehty tulkinta nähtiin elintärkeäksi, ei sitä yleensä harrastettu hovin vuoksi.⁴²

Se, että nimenomaan Thýralla on kyky tulkita unia saattaa kytkeytyä siihen, että saagoissa ennustajat ovat yleensä naisia.⁴³ Ennustajan kyvyillään Thýra on tärkeä neuvonantaja ensin isälleen⁴⁴ ja myöhemmin aviomiehelleen, mikä tekee hänestä suuremman toimijan yhteisössään. Hän onkin saagassa yksi harvoja naisia, jolta kysytään mielipidettä avioliitosta, tai jolla edes on puheenvuoroja saagassa. Thýra ei kuitenkaan hääjuhlaansa jälkeen esiinny enää merkittävässä roolissa saagassa.

3.2 Suuria enteitä matkan varrella

Toinen *Jómsvíkinga saagassa* esiintyvä tulevaisuuden ennustamisen muoto on valveilla nähtyjen näkyjen tulkitseminen. Kuningas Gorm kutsuu kuningatar Thýran isän jaarli Haraldin joulupitoihinsa. Matkalla kuninkaan luo Harald kuitenkin näkee omenapuun, jossa kasvaa sekä pieniä vihreitä omenoita että kukkia, ja puun juurella maassa on isoja vanhoja omenoita. Haraldin mielestä tämä on vuodenajan vuoksi suuri enne ja kääntyy takaisin kotiinsa. Seuraavana vuonna kuningas kutsuu Haraldin taas joulupitoihinsa, ja jaarli lähtee matkaan. Saapuessaan samaan paikkaan, missä edellisenä vuonna kääntyi takaisin, Harald seurueineen kuulee koiranpentujen haukkuvan emojensa vatsoissa. Harald pitää tätä tärkeänä enteenä ja kääntyy takaisin kotiin. Kolmantena talvena kuningas esittää kutsunsa vielä uudelleen, ja jaarli lupaa saapua juhlaan. Kuitenkin, kun Harald pääsee samaan paikkaan kuin edellisinä

⁴¹ Hollander 1989, 32: “-- and for entertainment at the banquet King Gorm told his dreams and Queen Thýra interpreted them.”

⁴² Helomaa 1997, 108.

⁴³ Mitchell 2011, 60.

⁴⁴ Hollander 1989, 30.

vuosina, hän näkee suuren aallon nousevan lahdessa, ja samanlaisen lahden ulkopuolella. Aallot lähestyvät toisiaan, ja kun ne kohtaavat, ne törmäävät rajusti ja meri muuttuu punaiseksi verestä. Harald uskoo tämänkin olevan suuri enne ja lähtee takaisin kotiin.⁴⁵

Kuningas Gorm suuttuu näistä toistuvista loukkauksista ja suunnittelee hyökkäävänsä jaarlin kimppuun. Thýra kuitenkin taivuttelee miehensä pyytämään vielä selitystä Haraldin poissaololle, ja Harald saapuu kuninkaan eteen. Sitten jaarli kertoo Gormille näkynsä ja mitä hän niiden ajattelee enteilevän. Ensimmäinen näky omenapuusta enteilee Tanskaan saapuvaa uskon vaihdosta, että uusi, kauniimpi uskonto saapuu ja syrjäyttää vanhan, joka jää unholaan. Toisen näyn koiranpennut ovat enne siitä, että nuorista, jotka eivät ole vielä syntyneet, tulee vanhempiensa herroja ja he kasvavat holtittomiksi. Suuret aallot, jotka Harald näki kolmantena vuonna, ovat enne suurista taisteluista ja mullistuksista. Kuningas Gorm ymmärsi Haraldin perustelut ja antoi hänelle anteeksi tämän loukkaukset.⁴⁶

Kaikki Haraldin näyt käyvät toteen saagan aikana. Kuningas Gormin poika Harald kääntyy kristinuskoon ja käännyttää samalla koko Tanskan.⁴⁷ Kuningas Haraldin avioton poika Svein nöyryyttää isäänsä ryöstelemällä hänen laivoillaan hänen maitaan, ja lopulta seuraa häntä kuninkaaksi.⁴⁸ Taistelut tosiaan myllertävät Tanskassa useaankin otteeseen, ja yksi taistelu käydään jopa siinä lahdessa, jonka lähellä jaarli Harald näki näkynsä.⁴⁹

Valvenäkyjen tulkitsemisessa näyttää olevan *Jómsvíkinga saagassa* samantapainen logiikka kuin unienkin tulkitsemisessä. Näyt ovat luonnollinen ja oleellinen osa elämää ja siitä selviämistä. Näyt ohjasivat keskiajalla ihmisten jokapäiväistä elämää ja ihmiset tekivät päätöksiä näkyjensä pohjalta. Jaarli Harald tulkitsee näkemänsä asiat niin, että hänen täytyy palata kotiin, vaikka varmasti tietää, ettei kuninkaan kutsusta voi kieltäytyä loukkaamatta kuningasta.

Kristinuskon on vahvasti läsnä Haraldin näyissä. Ensimmäinen näky ennustaa kristinuskon tulon Tanskaan, ja toisessa näyissä on kaikuja Jaakobin ja Esaun

⁴⁵ Hollander 1989, 35–36.

⁴⁶ Hollander 1989, 36–38.

⁴⁷ Hollander 1989, 43.

⁴⁸ Hollander 1989, 52–57.

⁴⁹ Hollander 1989, 42.

kamppailusta Rebekan kohdussa.⁵⁰ Kirjoittajan oma uskonnolliskulttuurinen konteksti paistaa läpi hänen kuvaillessaan uutta, tulevaa uskontoa kauniimmaksi kuin vanha, joka rappeutuu pois. Lähetysaarnajat, jotka pyrkivät käännättämään Skandinaviaa, onnistuivat usein parhaiten silloin, kun pystyivät jonkin ihmeen avulla osoittamaan oman Jumalansa vahvemmaksi ja kaikin puolin paremmaksi kuin skandinaavien pakanajumalat.⁵¹

⁵⁰ Hollander 1989, 36.

⁵¹ Mitchell 2011, 32.

LOPPULAUSE

Jómsvíkinga saagassa on kahdentyypisiä yliluonnollisia ilmiöitä: suoraan uskontoon perustuvat ihmeet eli jumalien vaikutus maailmaan ja joko unessa tai valveilla saadut ennenäyt. Yliluonnollisuus on erottamaton osa saagan tarinaa ja tapahtumia. Saagan alkuosassa olevat unet ja valvenäyt ohjaavat henkilöiden toimintaa, ja siten yliluonnollisuus vaikuttaa koko saagan taustalla. Loppuhuiennuksen taistelussa jumalattarien väliintulo johtaa taistelun loppuun ja norjalaisten voittoon.

Saagassa esiintyvä yliluonnollisuus paljastaa, että saagan kirjoitusajankohdan eli 1200-luvun alun Islannissa nykypäivän näkökulmasta yliluonnolliset ilmiöt olivat tuolloin edelleen täysin luonnollisia. Jonkun kyky tulkita unia tai näkyjä pätevästi on erikoista, mutta ei ennenkuulumatonta. Keskiajalla enteet otettiin vakavasti, toisin kuin nykymaailmassa, jossa ennustuksiin ja enteisiin uskovat leimataan usein hölmöiksi tai jopa hulluiksi. Myös jumalien ja Jumalan kykyyn ja haluun puuttua ihmisten elämään uskottiin keskiajalla yleisemmin kuin nykyään. Eri uskonnot ja niiden vuoropuhelu oli saagakirjallisuudessa yleensäkin yleinen teema.

Yliluonnollisuuden käsite on tällaisen tutkimuksen suurin ongelma, sillä luonnollisuuden ja yliluonnollisuuden raja on ollut 800 vuotta sitten todella erilainen kuin nykyään. Keskiajan kulttuurissa osa yliluonnollisuudesta oli osa luonnollista maailmaa, eikä luonnollisuutta voinut kovin helposti erottaa yliluonnollisuudesta. Raja oli siis häilyvämpi kuin nykyaikana. 2000-luvun ihmisen on vaikea ajatella, että sitä, mihin suhtaudutaan nykyään satuina ja epätosina kertomuksina, voisi yhdistellä saumattomasti ”oikeaan” tieteeseen. Tätä aihetta on jo tutkittu jonkin verran, mutta lisätutkimukselle on myös tilaa, esimerkiksi vertaileva tutkimus saagoja ja muita keskiaikaisia lähteitä käyttäen voisi olla hedelmällistä.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

I Lähteet

Hollander, Lee M. 1989: *The Saga of the Jómsvíkings*. Käännetty muinaisnorjasta. University of Texas Press, Austin.

II Hakuteokset

Kielitoimiston sanakirja <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/yliuonnollinen>
(luettu 28.5.2018).

III Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Sirpa 2009: ”Islantilaiset saagat historiantutkimuksen lähteenä”. *Keskiajan avain*, s. 66–75. Toim. Marko Lamberg, Anu Lahtinen ja Susanna Niiranen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Aalto, Sirpa 2012: ”Täyttä satua? *Jómsvíkinga saagan* genre historiografisena ongelmana”. *Faravid* 36, s. 41–56. Toim. Olavi K. Fält. Tornion kirjapaino, Tornio.

Bartlett, Robert 2008: *The Natural and the Supernatural in the Middle Ages*. Cambridge University Press, Cambridge.

Bragason, Úlfar 2006: “Sagas of Contemporary History (*Sturlunga saga*): Texts and Research”. *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. S. 427–446. Toim. Rory McTurk. Toinen painos. Blackwell Publishing, Malden.

Helomaa, Kimmo 1997: *Sverren saagan unimaailma – unet kuninkuuden rakentajina*. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintutkielma. Oulu.

Jakobsson, Ármann 2006: ”Royal Biography”. *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. S. 388–402. Toim. Rory McTurk. Toinen painos. Blackwell Publishing, Malden.

- Kanerva, Kirsi 2015: *Porous Bodies, Porous Minds. Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur (ca. 1200–1400)*. Kulttuurihistorian väitöskirja. Turun yliopiston julkaisuja B398. Turun yliopisto, Turku.
- Krag, Claus 2003: "The early unification of Norway". *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. S. 184–201. Toim. Knut Helle. Cambridge University Press, Cambridge.
- Meulengracht Sørensen, Preben & Roesdahl, Else 2003: "Viking culture". *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. S. 121–146. Kääntäjä Judith Jesch. Toim. Knut Helle. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mitchell, Stephen A. 2011: *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Ólason, Vésteinn 2006: "Family Sagas". *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. S. 101–118. Toim. Rory McTurk. Toinen painos. Blackwell Publishing, Malden.
- Orton, Peter 2006: "Pagan Myth and Religion". *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. S. 302–319. Toim. Rory McTurk. Toinen painos. Blackwell Publishing, Malden.
- Sawyer, Birgit & Sawyer, Peter 2003: "Scandinavia enters Christian Europe". *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. S. 147–159. Toim. Knut Helle. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sawyer, Peter 2003: "The Viking expansion". *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. S. 105–120. Toim. Knut Helle. Cambridge University Press, Cambridge.
- Skovgaard-Petersen, Inge 2003: "The making of the Danish kingdom". *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. S. 168–183. Toim. Knut Helle. Cambridge University Press, Cambridge.

Sävborg, Daniel 2014: "Búi the Dragon: Some Intertexts of Jómsvíkinga Saga".
Scripta Islandica 65/2014, s. 101–118. Toim. Lasse Mårtensson,
Veturliði Óskarsson, Jonathan Adams, Alexandra Petrulevich,
Henrik Williams. Uppsala.